

ÍRÓPORTRÉ

Rovatunkban kortárs magyar írók életművét mutatjuk be néhány oldalnyi terjedelemben – az „élő klasszikusoktól” a legtehetségesebb fiatalokig. A tárgyalt alkotók kiválasztása elkerülhetetlenül szubjektív, de a róluk szóló dolgozatban igyekszünk átfogó képet adni eddigi műveikről olyan stílusban és megfogalmazásban, hogy az az irodalmat nem szakmaként művelők számára is követhető, feldolgozható legyen, s akár az érettségire vagy a felvételre készülő diákok is haszonnal forgathassák. Az itt megjelenő esszék bővebb, bibliográfiával is kiegészített változatait kétévenként könyv formájában is közreadjuk. Az eddig bemutatott alkotók: Bartis Attila, Bertók László, Bodor Ádám, Csoóri Sándor, Esterházy Péter, Gergely Ágnes, Háy János, Jókai Anna, Kányádi Sándor, Kontra Ferenc, Kovács István, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Nagy Gáspár, Orbán János Dénes, Parti Nagy Lajos, Petőcz András, Rakovszky Zsuzsa, Schein Gábor, Sütő András, Szakonyi Károly, Szilágyi István, Szócs Géza, Tar Sándor, Temesi Ferenc, Térey János, Turczai István, Visky András, Vitéz György, Zalán Tibor.

CSUKÁS ISTVÁN

Amikor valahol elhangzik Csukás István neve, akaratlanul is felsejlik előttem az íróról készült fényképek valamelyike. Mindegy, hogy ez a kép a hatvanas években készült vagy napjainkban, a nagy bajusz alól kivillanó huncut mosoly s a minden titkot tudó szempár kortalan jellegzetességként ott van mindegyiken. A következőkben Csukás sokatmondó titkának megfejtésére teszek kísérletet.

Az indulás

Kisújszálláson született 1936. április 2-án. Apja nehéz sorsú kovácsmester volt, aki később építkezéseken kereste a család kenyerét. Őcse szintén szakmunkásként végzett. „Családomban én vagyok az el-

ső, aki nem végez kétkezi munkát. Még nem tudom, hogy fejlődés-e ez vagy degeneráció...” (Csukás István). Mint a mesékben a *legkisebb fiú*, tehetsége biztos tudatában elindult szerencsét próbálni az ismeretlen jövő, a kalandok felé, tele kétségekkel, bizonytalansággal. Eredetileg hegedűművésznak készült, de fellázadt önnön döntése ellen, mikor Kodály Zoltántól (akitől a békéstarhosi zeneiskolában tanult meg magyarul énekelni, beszélni) és Petőfi Sándortól (akit ekkoriban előszeretettel olvasott) megkapta az *első csodás eszközt*: a magyar nyelvet, és megismerte annak minden szépségét, mélységét-magasságát, rugalmasságát, törekenységét. Ekkor már tisztán látta az igazi célt: költő akart lenni.

A költészet próbája

Ugyanúgy, ahogy a mesében is a szerencsét próbáló fiúnak több akadállyal kell megküzdenie, hogy elnyerje méltó jutalmát, Csukás István előtt is ott álltak tehetségének próbái. Bőséges költői nyersanyagot hozott magával, és ez lassan-lassan verssé formálódott benne. Az otthon és a szülőföld szeretete, a kovácsműhely izzó parazsa égett a fiatal költőben, s egyre biztosabb volt, hogy a „fejlődés” útját választotta: „S álmodtam bozontmellű kovács-isteneket, / s fújtam ha kérdeztek: én csak kovács leszek! / Nem lettem az. / Már az ifjúság tüze mar, éget űz egyre tovább, / s edz keményre, mint a kovács a vasát / acéllá megedzi.” (*Játék a tűzzel*)

Csukás István bevonult Budapestre. „Csodálom e várost most – éledő szerelemmel, / kinek az égalfájig futó rét volt csak hazája.” Az *Óda Budán* két sora híven tükrözi az író korai költészetének hangnemét, valamint a hazai táj szeretetének és a város iránt érzett szenvedélynek a kettősségét. E „két úr között válogat szívem”, írja, ám ekkorra költészetének alapvető kellékévé vált az elmúlni nem akaró nosztalgikus honvágy, ez tölti meg a nagyváros tereit, utcáit, s egyúttal otthonossá teszi azt. Első kötetének (*Elmondani adj erőt*, 1962) versei leginkább e téma köré gyülekeznek, de találunk benne olyanokat is, amelyek talán az „ötvenhatos nemzedék”-nél elengedhetetlenül jelen vannak. Csukás István forradalmi élményét metaforákon és szimbólumokon keresztül, művészi ügyességgel használja fel költeményeiben. Gyakran a szerelemmel vonja párhuzamba 56-os emlékeit – „s hallom hogy megcsusszant a kés / a gerincemben a bizser-

gés / érzem holtsápadt lettem / pedig semmi A lány akit / bevallom nagyon szerettem / megszökött mire észrevettem / mert halálra ke-resték itt” (*A megrontott lélek*) –, így teszi elmondhatóvá az elmond-hatatlant. Az *Előszó a szerelemhez* (1965) című ciklus darabjainak té-máját többnyire a természet adja, verseinek komor hangulata még szorososan kapcsolódik első kötetének érzélemvilágához.

Az 1968-as *Koromcsillag* újat hoz Csukás költészetében, felerősö-dik Weöres Sándor és Tamkó Sirató Károly hatása. A költő játszi könnyedséggel fordítja visszájára addigi költészetét: műveit már nem a bánat, a szomorúság hangulata lengi körül, sokkal inkább a csípős ironia és a groteszk humor. Lírájának elengedhetetlen velejárója lesz a játékoság, s tagadhatatlan, hogy sokkal otthonosabban mozog eb-ben az új versvilágában. A kötet záró verse (*A delfin*) nemcsak össze-foglalja az egész kötetet, de egyben kijelöli a későbbi Csukás-líra út-ját is.

A 70-es évekbeli két kötetében (*Ima a vadevezősökért*, 1975; *A fel-ídezett toronyszoba*, 1977) még mindig erősen jelen van a korábbi já-tékosság, tematikájában az eddigieknél élesebben rajzolódik ki az em-lékezés (*Rigmus két hangra*, *A felídezett toronyszoba*) és a halál problé-maköre (*Mi lesz a halál után*). Az elmúlás érzését és az ezzel együtt járó számvetést megformáló komolyabb hangú verseit Csukás bátran vegyíti kétségtelenül humoros, ironikus művekkel. Furcsa ars poéti-kák születnek így a költői alkotás nehézségéről (*A lusta költő panaszaiból*, *Meddő óra*), és e két téma összekapcsolásából látott napvilágot *Az üres papír elégiája* (1980) című ciklus. „Lassan húsz éve, hogy verset / írok, bizony, húsz esztendő – / mégis az üres lap előtt / úgy izgulok, mint egy kezdő” – egyik oldalon a kamaszkori izgalom, a másik olda-lon a rutint feltételező évek száma áll. E két pont összeütköztetése ki-zárólag az „üres papíron” jöhet létre. A kötet címadó versében meg-történik a szembenézés önmagával, s az ihletet adó találkozás kap-csán, az „írott szóban” Csukás önmagára és a világra (*Regresszív*) talál. (Ugyanezzel párhuzamosan már egy általánosított *önkeresés-önmeg-találás* folyamat játszódik le színdarabjában, az *Ágacskában* [1981] is, ahol a címszereplő azt a kérdést teszi fel: ki is ő tulajdonképpen? – s természetesen a végére megtalálja a választ.)

Későbbi kötetei (*Mintha átvágnánk Táhitin*, 1982; *Orr-beszámo-ló a Szépvölgyi út 67-től a Kolosy térig*; *Új versek*, 1985; *Metszet az idő-ből*, *Szárszó, nyár*, 1989) egy véglegesen beérett költő képét mutatják. Itt az emlékezés már csak nyomokban van jelen, a költő figyelmét

Csukás István
Fotó: MTI

sokkal inkább a valóság eseményei kötik le. A hétköznapi örömkö-ben találja meg a költőséget. Csukásnál a boldogság forrása lehet a piaci séta illatarzenálja (*A piacon az első utam*); a kutyaól építése (*Ma házat csináltunk a kutyámnak*); vagy akár a halpucolás „költészete” (*Halat pucoltam, pontyot és kecsegét*) és a disznóölés lélektana (*Az idén is vágjunk*) is. A fizikai lét ironikus veszélyeztetettsége fogalmazódik meg a *Hova tűnt húsz kiló* és az *Visszatért húsz kiló* soraiban (*Étellejt a pokolba*, 1995). Egy lefogyó–meghízó ember mutatványa ez, s a Pin-tyőke Cirkuszban világszámként tarthatnák számon. S ha már szóba került a mese...

A mese próbája

A 60-as évek közepétől Csukás Istvánnak a vers mellett egy másik műfajban is próbára kellett tennie magát, a mesében. Nem önmaga választotta út volt ez, mégis alig hiszem, hogy ne jutna eszébe min-denkinék egy-egy mesetörténet az író neve hallatán. Kormos István unszolására fordult a gyermekirodalom felé. Első meseregényét (*Egy szürke kiscsaci*, 1969) a Móra kiadó felkérésének eleget téve írta meg, mégis fontos kiindulási pontként kezelhetjük, hiszen ebben a mesé-ben már feltűnik Mirr-murr, a kandúr is, későbbi történeteinek egyik főszereplője.

Csukás István a jól ismert népmesék szerkezeti elemeinek funkcióját megváltoztató „műmesék” felé fordul. Ezekben a történetekben a mitikus hősöket és helyszíneket felváltják a hétköznapi gyerekek vagy az emberi személyiséggel felruházott, cseppet sem félelmetes állatok, akik kalandjaikat is mindennapos helyszíneken (egy város utcáin, réteken) élik át. A történetek gyermekek életéből indulnak ki, az ő problémáikról szólnak. Legtöbbször gyermeknyelven, gyermeki észjárással íródnak. Ide tartozik a *Tappancs játszani szeretne* (1989), a *Cillancs felfedezi a világot* (1989), a *Kelekótya kiskakas* (1990), melyek Boldizsár Ildikó szerint egyetlen ötlet háromszori megismétlései, éppen ezért egyértelműen a mese válságát jelzik: „Az alaphelyzet már-már a közönségességig egyszerű: az állatok körülnéznek szűkebb környezetükben, a baromfiudvarban, s ezen rövid séta közben megismerkednek az ott lakó házillatokkal.” Valószínűleg a már monotonitásba forduló „környezettanulmány” egy gyakorlott Csukás-olvasónak unalmas lehet, ám a kisebb gyerekeknek érdekes, s ugyanakkor izgalmasan újszerű a csukási szójátékoknak köszönhetően. Három felejthetetlen meséjében azonban kétséget kizáróan eredetit alkotott Csukás István. A *Mirr-Murr, a kandúr* (1969), *A téli tücsök meséi* (1974) és a *Hogyan fogtam el Settenkedő Tódort?* (1978) közös pontja, hogy szereplőik nemcsak átélik a kalandjaikat, hanem ezzel együtt azok „lejegyzőivé” is válnak. „Ott kell kezdenem a történetet, hogy megtanultam írni. Ez első hallásra felesleges szószaporításnak hangzik, mert ugye természetesen le kell írni ezt a történetet, vagyis aki ezt leírta, az már tud írni! De ez nem szószaporítás, mert diktálhattam volna valakinek, például a bátyámnak, és azért sem szószaporítás, mert nemcsak hogy megtanultam írni, hanem ugyanakkor új életet is kezdtem” – így kezdődik a *Hogyan fogtam el Settenkedő Tódort?* A hatéves István (vagy Pista) azért tanul meg írni, hogy minden hazugságot kizárva (hiszen ha elmesélné valakinek, az lehet, hogy „told hozzá egy keveset”), csakis az igazságra koncentrálna mondja el Settenkedő Tódor elfogásának történetét. *Mirr-murr, a kandúr* levelei barátainak folyamatosan ismétlődő narrációs keretként rögzítik kalandjait a nagyvárosban. A legkülönösebb helyzetben azonban a téli tücsök van. Ebben a mesében nem beszélhetünk összefüggő szövegről, az írógép papírlapján nyomot hagyó egy-egy betű szimbolikusan hordozza a történetek egészét. Az írott szónak hitele van, nehogy „a vége egy nagy hazugság legyen”!

Bár Csukás István meséi inverz tündérmesék, csodát, azaz metamorfózist mégis találunk bennük. Ez a csoda azonban a szeretet által generált csoda. Az alakváltoztatás *Pom Pom meséiben* (1979) a címszereplő sajátossága: „Hogy kicsoda Pom Pom? Hogy nem ismeritek? Ó, igazán senki sem ismeri, mert hol ilyen, hol olyan! Bámulatosan tudja változtatni az alakját! Ha akarja olyan mint a szőrpamacs vagy paróka vagy egyujjas kifordított bundakesztyű...” Holott ez az átalakulás nem azonos a tündérmesékben előforduló varázslatos változással, mégis annak profanizált kifordítása. A Pom Pom-mesékben szereplő furcsa figurák nevei az önmagáért és szórakoztatásért való nyelvi fantázia termékei – Radírpók, Festéktüszsöntő Hapci Benő, Órarugógerincű Felpattanó. Ha belegondolunk, ezek a nevek nem különböznek az ősi családnevektől, melyek vagy mesterségből (kovács, ács, molnár), vagy valamilyen tulajdonságból (kis, nagy) alakultak ki, ezek a lények nevükben hordozzák „tehetségüket”, sőt néha (alap)történetüket is. Kedvükre randalíroznak a városban, míg a lakók ki nem találják a megoldást, hogyan hasznosíthatják képességeiket a közösség javára.

Pom Pom egyik meséje, *Az ásitó szörnyeteg* egy hajdan vérszomjas sárkányról szól, aki hihetetlenül unatkozik: már ötszáz éve nem rabolt el királylányt és nem falt fel egy kóbor lovagot sem, ezért felkerekedik, hogy megkeresse a királylányokat és kóbor lovagokat. Hosszú út után elérkezik a városba, ahol megtudja, hogy már régen nincsenek királylányok, sem lovagok. Bár a mese jó véget ér (az életunt sárkány újra boldog lesz), mintha Csukás nem hagyná annyiban a dolgot. Visszahozza a gyermekirodalomba a hagyományos tündérmesék hőseit (királyt, királylányt, vándor királyfit stb.), ám meséjének főszereplőjévé egy különös sárkányt választ. A *Süsü, a sárkány* (1980) az író talán legnépszerűbb meséje. Hőse, a „híres egyfejű”, a tündérmesékhez képest eltérő szerepkörben mutatkozik be. Csukás István sárkánya nem lehet a szükségesen legyőzendő „gonosz”, hiszen a társai által elűzött Süsü csupa jóindulat és kedvesség, aki önfeledten tud örülni a hétköznapi „csodáknak” (pillangó, vadkörte), s ezért igencsak irigyelhetjük. Az író által teremtett mesélői hang – mind a Pom Pom keretes, mind a Süsühöz hasonló folytatásos történeteiben (például *A legkisebb ugrifüles*) – a legfontosabb emberi értékekre hívja fel a figyelmet, az el-/befogadásra és barátságra. Csukás István ifjúsági regényeiben (*Keménykalap és krumpliorr*, 1973; *Nyár a szigetén*, 1975; *Vakáció a halott utcában*, 1976), valamint színdarab-

jaiban (*Gyalogsillag; Utazás a szempillám körül; Ágacska*, 1981) ugyanezeket a meséiből már ismert értékeket hangsúlyozza, csak éppen a forma változik. Ugyanakkor nem hinném, hogy komolyabb jelentőséget kellene tulajdonítani ennek a kivételes fordulatnak, valójában mindez az alkotói játék része, az író „kipróbálja” magát lehetőleg minden műfajban (sőt! sikerrel oldja meg az összes kihívást), s mindezekre az új utakra a belső motiváció hajtja. *Az iblet órája* című írásában az *Ágacska* megszületésének körülményeiről így ír: „Az író a papír fölé hajolt és sebesen írni kezdett [...]. Kizökkent az időből, már nincs se tüdeje, se szíve, se gyomra, csak keze van, és csak írt zsibbadó kézzel, felszabadultan, és sorban jöttek a figurák, élni, lélegezni, beszélni kezdtek, arcuk volt, szívük volt, sírtak és nevettek. A főszereplőt Ágacskának hívták, akit letört a vihar a fáról, és elindult a világba.”

A harmadik próba

Az utolsó, gyakran sorsfordító próba mindig legnehezebb a mesékben. Csukás István esetében ez a próba szorosan összefügg a két korábbival – itt a halhatatlanság a tét. Tehát az lenne a kérdés: vajon sikerül-e maradandót alkotni? S a válasz szinte kétségtelenül adja magát – költészeti gazdagságának és kimeríthetetlen fantázia-mesevilágának hozománya a megérdemelt öröklét. Az író könnyedén vívja meg harcát az idővel, csak a ma már fiatal felnőttek (akárcsak én), akiknek nyelvi identitásában meghatározó pontot jelentett „az üdvözöllek, dicső lovag”, öregszenek; az író és életműve valójában kortalan. A „minden titkot tudó” mesélőnek mindig lesznek olvasói, akik Süsütől tanulják az illemet, Mirr-Murr-ral tartanak a háztetők dzsungelében, vagy szívesen ugratják Bagamérit – s a hivatalos elismeréseken túl (József Attila-díj: 1987, Kossuth-díj: 1999) ez Csukás István igazi kincset érő *jutalma*.

MOLNÁR ZSÓFIA